

Розділ 8. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА

О. В. ХАРИТОНОВА. МЕТОДОЛОГІЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ НАУКИ: СТАНОВЛЕННЯ ІСТОРИЧНОГО МЕТОДУ ТА ПРОБЛЕМИ НАСТУПНОСТІ

Аналізуються методологічні проблеми кримінально-правової науки, зокрема процес становлення історичного методу та його ролі у вивченні питань наступності в кримінальному праві.

Ключові слова: кримінально-правова наука, історичний метод, наступність.

Анализируются методологические проблемы уголовно-правовой науки, в частности процесс становления исторического метода и его роли в изучении вопросов преемственности в уголовном праве.

Ключевые слова: уголовно-правовая наука, исторический метод, преемственность.

The paper is devoted to an analysis of methodological problems of a criminal legal science, namely, an establishing process of historical method and its role in studying succession issues in a criminal law.

Key words: criminal legal science, historical method, succession.

У сучасних умовах розвитку юридичної науки, у тому числі кримінально-правової, її методологічні проблеми складають один з основних напрямків наукових досліджень.

Невід'ємною частиною методологічних проблем будь-якої науки є питання про її методи, тобто ті «способи, прийоми, за допомогою яких пізнаються явища об'єктивної дійсності, що складають предмет конкретної науки»¹. Загальновизнано, що серйозне теоретичне дослідження будь-якого правового явища неможливо без історичного методу пізнання². Тому цілком обґрунтованим уявляється виділення історичного (генетичного) методу, який розкриває переважно генетичні зв'язки і відносини об'єкта правової дійсності, що розвивається, конкретні умови його становлення і розвитку, у якості одного з основних методів кримінально-правової науки. Історичний метод орієнтує на те, щоб у процесі пізнання простежувалися єдність, зв'язок якісно різних етапів, що пройшло у своєму розвитку досліджуване явище. Зв'язок даного кримінально-правового явища в його походженні, зміні і розвитку з іншими дозволяє зробити висновок про наступність у праві, у тому числі кримінальному, як про найважливішу тенденцію розвитку всієї правової матерії.

Історичний метод покликаний пояснити проблеми наступності в кримінальному праві, а тому його призначення може бути деталізовано виділенням наступних конкретних завдань: 1) більш повного, усебічного, глибокого осмислення існуючих кримінально-правових понять, їхнього місця і ролі в науці за допомо-

гою зв'язку сьогодення з минулим; 2) оцінки накопичених знань з погляду визначення перспектив розвитку науки; 3) привнесення в науку кримінального права нових знань, що збагачують вже існуючі в ній поняття, сприяють виникненню і розвитку нових теорій, категорій, концепцій. Отже, наступність у праві, у тому числі кримінальному, виступає як закономірність його розвитку, руху. Завдання ж історичного методу полягає не в збереженні застарілого матеріалу, а в тому, щоб, простеживши існуючий матеріал до його коренів і відкинувши застарілі ідеї, зберегти позитивний досвід, нагромаджений попередніми поколіннями, і дати силу новому знанню, прагненню до прогресу.

Ідеї використання історичного методу в кримінальному праві виникли не на порожньому місці, вони мали витоки свого розвитку в істотних змінах у вченнях про право, що відбувалися в Європі і світі. Так, наприкінці XVIII ст. від полеміки з доктриною природного права відштовхнулися прихильники нового напрямку в юриспруденції, який одержав назву історичної школи права. Основні постулати цієї школи про історичну обумовленість і унікальний характер права кожної країни, висловлені її засновником Ф.К. Савін'ї, вже в середині XIX ст. були перетворені у вчені реалістичної школи права Р. Ієринга. Непохитною лишилася тільки ідея закономірного розвитку, проте, якщо Ф.К. Савін'ї зосереджувався на тезі про безперервність історії, Р. Ієринг головну увагу звертав на умови оновлення права, визнаючи людську діяльність одним з основних його факторів. Центральне місце у поглядах Р. Ієринга становили твердження, що розвиток права здійснюється через протиріччя і боротьбу, і що юридичні норми створюються свідомою діяльністю людини. За допомогою цих постулатів учений підкреслював в ідеї розвитку ознаку здатності до змін, момент створення нових форм, задля реалізації яких потрібні творчість і боротьба. Саме ці головні риси дозволили послідовникам Р. Ієринга характеризувати його теорію як прогресивну³. Подібні зміни, що відбувалися в поглядах на право взагалі, не могли не одержати певного відображення у вітчизняній науці кримінального права.

У середині XIX ст. в роботах криміналістів царської Росії, таких, наприклад, як І. Данилович⁴, Г. Гордеєнко⁵, Д. Семеновський⁶, О. Жиряєв⁷, П. Колосовський⁸, О. Чебишев-Дмитрієв⁹ та ін., можна знайти деякі спроби звернутися до використання історичного методу в розробці вітчизняного кримінального права. Однак ці спроби виявилися доволі слабкими, і основним найбільш відчутним їх результатом було лише формулювання завдань історичного вивчення кримінального права і збирання самого матеріалу для майбутнього осмислення.

В таких непростих умовах, коли глибоких та самобутніх досліджень в галузі кримінального права практично не існувало, проте скасування кріпосного права і судова реформа дещо сприяли лібералізації суспільного життя та створенню умов для наукових пошуків, в 60-і рр. XIX ст. розпочинав свою наукову діяльність О.Ф. Кістяківський (1833-1885), видатний український криміналіст, професор кафедри кримінального права Київського університету Св. Володимира, якого по праву можна назвати фундатором вітчизняної кримінально-правової науки.

Дослідження праць ученого приводить до висновку, що він усе своє недовге, але плідне наукове життя був послідовним прихильником використання історичного методу в кримінальному праві, досліджуючи чинне кримінальне право в найтіснішому зв'язку з його історією. «Тільки історія, - заявляв він, - може дати пояснення причин як сучасного стану кримінального права, так і стану його в попередні періоди»¹⁰. Відстоюючи ідею історичної наступності в кримінальному

праві, він підкреслював, що «...наука є історичний продукт, зростанню якого поступово сприяють цілі генерації»¹¹.

З огляду на те, що в другій половині XIX ст. «розробка кримінального права за допомогою історичного методу... була лише в зародковому стані»¹², праці О.Ф. Кістяківського, в яких стверджувалася необхідність використання історичного методу в кримінальному праві, являли собою спробу збагатити вітчизняну науку новою історичною методологією, яка в цей час інтенсивно розвивалася в європейській науці. Так, виразний історичний характер мали, зокрема, дві наукові статті О.Ф. Кістяківського: «Вплив Беккарія на російське кримінальне право»¹³ і «Виклад засад кримінального права за Наказом Імператриці Катерини II»¹⁴. Ці статті, остання з яких була пробною лекцією, прочитаною вчнем у Київському університеті для одержання звання приват-доцента, є плодом тривалого вивчення праць Монтеск'є і Беккарія як джерел Наказу¹⁵. Завданням автора було дослідження одного з досить важливих, але зовсім не досліджених у той час питань в історії нашого кримінального права, а саме: визначення ступеня запозичень і оригінальності в думках Катерини II, викладених у Наказі, а також вплив названих мислителів на вітчизняне кримінальне законодавство.

На думку Л. Білогриць-Котляревського, «ця задача була виконана Кістяківським з успіхом; наука російського кримінального права не повинна забувати цієї заслуги покійного»¹⁶, оскільки він вперше в юридичній літературі постатейно вказав, які статті Наказу більш чи менш буквально запозичені Катериною з двох творів: «Про злочини і покарання» Беккарія і «Про дух законів» Монтеск'є. О.Ф. Кістяківський зазначав, що, не дивлячись на певну механістичність і поверховість та іноді навіть перекручування просвітницько-гуманістичних ідей, Наказ, хоча і не досяг безпосередніх результатів, не міг не здійснити впливу на суспільну свідомість. Дійсною причиною неспіху Наказу учений називав «розумовий, моральний і суспільний стан російського народу», який в своєму розвитку ще не дійшов до сприйняття ідей просвітницької філософії. Проте, завдяки Наказу в суспільстві почалися відповідні зрушення в цьому напрямку. В подальшому в науковій літературі на аналогічних позиціях стояли Таганцев М., Зарудний С., Ошерович Б., які погоджувались з О.Ф. Кістяківським у визнанні за Наказом ролі документу, що певним чином підготував суспільну свідомість до майбутніх реформ.

Окрім вже названих робіт, О.Ф. Кістяківський ще неодноразово повертався у своїх дослідженнях до праць Монтеск'є і Беккарія. У статті «Найголовніші моменти розвитку науки кримінального права» (1873), в «Елементарному підручнику загального кримінального права» (1875), перевиданому в 1882 і 1891 році, Олександр Федорович докладніше всіх інших, навіть іноземних, криміналістів розробив «історію росту кримінально-політичних вчень, причому з особливою увагою поставився до письменників-борців за свободу думки і совісті і за беззастанний рух науки вперед, у супереч самовдоволеному неучтву і рутині, що схиляється перед усяким чинним правом»¹⁷.

Аналіз О.Ф. Кістяківським перекладу І. Соболева твору Беккарія «Про злочини і покарання»¹⁸ і С. Зарудного «Беккарія про злочини і покарання в порівнянні з главою 10-ю Наказу Катерини II і сучасними російськими законами»¹⁹ свідчать про знайомство вченого не тільки з зазначеним твором, але і з так званою Беккарієвською літературою (виданнями Беккарія з коментарями, матеріалами,

додатками та ін.), «розробка якої, – як вважав О.Ф. Кістяківський, – дала б дуже повчальні результати для історії науки кримінального права»²⁰. Робота О.Ф. Кістяківського «Дослідження про смертну кару», що вийшла в 1867 році і була відзначена ступенем магістра, є однією з найбільш яскравих робіт ученого, де, на думку І. Лучицького, найбільш повно і рельєфно відобразилось «усвідомлення необхідності при вивченні питань права слідувати новим науковим методам»²¹. Зміст цієї наукової праці свідчить, що О.Ф. Кістяківський був противником смертної кари. Причому показано це не декларацією і посиланнями на її несправедливість, а глибоким дослідженням проблеми в широкому історико-порівняльному плані. «Узявшись за дослідження цього предмета, – писав О.Ф. Кістяківський, – я звернув більшу частину уваги і роботи на історичний бік смертної кари, на зв'язок цього покарання із суспільним і розумовим розвитком людини. При дослідженні я турбувався не про те, щоб заявити мою особисту думку, а щоб відшукати погляд народів на це покарання»²².

Л. Білогриць-Котляревський – учень О.Ф. Кістяківського – у «Нарисі наукової діяльності проф. О.Ф. Кістяківського» писав, що високе значення «Дослідження про смертну кару» «значною мірою пояснюється тим методом, з яким Олександр Федорович узявся до справи... Цінні результати тут міг принести тільки філолофсько-історичний метод, що встановлює зв'язок цього покарання із суспільним і розумовим розвитком людини»²³.

Виявивши себе в «Дослідженні про смертну кару» не тільки в якості переконаного противника цього покарання, але і як послідовного прихильника використання історичного методу в кримінальному праві, О.Ф. Кістяківський зарекомендував себе як науковець, «який цілком зрозумів, що вивчати кодекси минулого можна і треба не так, як вивчаємо ми сучасні кодекси, а з іншої науково-історичної точки зору, що юристові мало знати ті або інші писані закони, а необхідно знати звичаї і погляди і первісних, диких народів, і народних мас узагалі»²⁴.

Намагаючись підкреслити суспільно-історичну природу кримінально-правових інститутів, учений в «Елементарному підручнику загального кримінального права» провів докладний історичний аналіз процесу розвитку кримінального права, яким підтвердив висловлену ним у передмові думку про те, що встановлений Р. Ієрингом загальний закон розвитку права як органічного явища, подібного мові і релігії, цілком застосовний і до галузі кримінального права, яке є тільки закріпленням відносин, створених суспільством. О.Ф. Кістяківський підкреслював, що історія кримінальних законодавств надає безсумнівні докази в підтвердження того положення, що сучасні поняття про злочин і покарання є плід довгострокового життя народів, і що на їх створення пішли тисячоліття праці і зусиль.

«Кримінальне право Європи у тому вигляді, у якому воно існує тепер, – говорив він, – з'явилося не раптом; воно є накопичена робота багатьох століть і безлічі поколінь»²⁵. Назвавши свій підручник підручником загального кримінального права, О.Ф. Кістяківський аналізував у ньому роботи з кримінального права з точки зору присутності в них елемента узагальнення, у залежності від того, більш-менш окремо працював народ над розвитком свого права, або він був спадкоємцем відкриттів і удосконалень, здійснених у кримінальному праві іншими народами. «Перевірку створення узагальнень шляхом наступності, – говорив він, – ми знаходимо в історії. Греки сприйняли відому частку готових узагальнень у єгиптян та інших народів Сходу. Римляни запозичили їх у греків; поява італійських криміналістів у XII і XIII століттях можлива була під тією умовою,

що вони перші виявилися спадкоємцями узагальнень римського права. Німецькі, французькі і голландські криміналісти перші вчення кримінального права запозичили через італійських криміналістів у римлян і з канонічного права. Дотепер наука кримінального права в Німеччині, Італії і Франції постійно звертається до римського права, щоб знайти в ньому підтвердження своїх положень або принаймні накреслити генезис тієї або іншої установи»²⁶. Така наступність, за словами О.Ф. Кістяківського, є єдиною умовою прогресу.

О.Ф. Кістяківський, спираючись на правову теорію Р. Ієринга, намагався відшукати історичне пояснення генезису кримінального права. Він підкреслював, що процес розвитку і видозміни кримінального права є процес органічний, тобто такий, що відбувається по незмінних законах, властивих природі людських суспільств. Творче осмислення «ієринговського» вчення про право призвело професора до висновку, що у процесі цього розвитку і видозміни «немає нічого довільного, немає стрибків, раптовості і несподіванок; усе в ньому підкоряється загальному, властивому всій природі, закону поступового розвитку, згідно з яким одна формація явищ народжується з іншої, згідно з яким найближче наступне мало чим відрізняється від останнього попереднього, але де дві крайні формації, не втрачаючи їхньої родової властивості, докорінно між собою розрізняються»²⁷. Тверда переконаність вченого у наступності в історичній зміні правових явищ, у визначенні її відомими законами об'єктивної властивості, у поступовості розвитку одних форм правового життя з інших, що їм передують, дозволили І. Фойницькому назвати О.Ф. Кістяківського «одним із найбільш ранніх представників доктрини еволюціонізму»²⁸ в нашій кримінально-правовій науці.

Водночас І. Фойницький підкреслював, що не зважаючи на те величезне значення, яке О.Ф. Кістяківський відводив історичному моменту в науці кримінального права, ім'я, ним залишене, не є ім'я історика права. Таке ім'я належить дослідникам часів минулих, що займалися ними винятково для визначення правового ладу минулого правового життя. «О.Ф. Кістяківський, – писав учений, – не був істориком права тому вже, що він займався минулим не для минулого; останнє цікавило його не саме по собі, а тільки як ступінь для розуміння сьогодення. Погляд його спрямований на сьогодення і тільки для його з'ясування звертається до минулого... Факти історії мають для нього значення тільки показника поглядів народу на досліджуваний інститут і зміни їх..., історичний матеріал служить для нього основою не тільки для з'ясування сьогодення, але і для відповіді про майбутнє; з нього він робить висновок не тільки про те, що є, але і що повинно бути...»²⁹.

Подібні оцінки сучасників О.Ф. Кістяківського повною мірою актуальні і з позицій дня нинішнього. Хоча першість у висловленні ідей про використання історичного методу в кримінальному праві належить не О.Ф. Кістяківському, однак він, блискуче використовуючи підготовлене підґрунтя, був першим, хто об'єднав розрізнені переконання його сучасників-криміналістів, і, послідовно спираючись на історичний метод і відстоюючи необхідність його застосування з метою більш глибокого і усебічного вивчення кримінально-правової матерії, зумів аргументовано довести ідею про історичну наступність у кримінальному праві. Особлива значущість викладених О.Ф. Кістяківським ідей підтверджується тим, що, незважаючи на словесну декларацію відмови від наступності між дореволюційною і радянською кримінально-правовою наукою, історія її розвитку свідчить, що наступність незмінно «пробивала» собі дорогу, закріплюючи те

позитивне, що було накопичено роботою попередніх поколінь, і даючи можливість розвиватися новелам, що диктуються сучасністю.

Хоча, на думку професора М.І. Бажанова, сама «проблема наступності в праві відноситься до числа мало розроблених» і «лише в останні роки з'явилися спроби висвітлити цю тему, та й то лише в плані постановки питання»³⁰, законопроектні роботи, що проводились в Україні в зв'язку з прийняттям КК 2001 р., зробили її актуальність очевидною.

І дійсно, розробка і прийняття Кримінального кодексу України 2001 р. потягли за собою порівняння положень раніше діючого і нового кримінального законодавства України, і, отже, знову викликали інтерес до проблеми наступності, яка, як указує В.О. Навроцький у роботі «Наступність кримінального законодавства України (порівняльний аналіз КК України 1960 і 2001р.)», «вимагає подальшої розробки і докладного визначення»³¹.

Аналогічний інтерес до проблеми наступності спостерігається і у науці кримінального права РФ, де висловлюється ідея про необхідність «поновлювати зв'язок часів»³². «Треба підняти на рівень думки тих учених-юристів, – пише проф. І.Я. Козаченко, – чия праця була обірвана фатальним 1917-роком. Треба освіти це багатство у світлі сучасних проблем, теорії і дати кримінальній юриспруденції нове життя, що є неодмінною умовою переходу Росії з тоталітарно-авторитарного режиму в правовий»³³.

Констатація посилення уваги до проблеми наступності потребує розуміння того, що наступність у праві в самому загальному виді означає використання попереднього правового досвіду. А такий попередній досвід може бути використаний у правотворчості, у правозастосовчій практиці, у науці, у системі юридичної освіти і навіть у викладанні конкретних юридичних дисциплін. З цього випливає, що наступність у кримінальному праві – це настільки багатогранна і значима проблема, що висвітлення хоча б деяких її аспектів, таких, наприклад, як наступність у кримінально-правовій науці і кримінальному законодавстві, становитиме значний науковий інтерес. Оцінюючи перспективи наукової розробки даної проблематики, слід зазначити, що якщо питання про наступність у кримінальному законодавстві одержало певне висвітлення в роботах сучасних криміналістів М.І. Бажанова³⁴, Ю.В. Бауліна³⁵, В.К. Грищука³⁶, Л.Л. Кругликова³⁷, В.О. Навроцького³⁸, то питання про наступність у розвитку кримінально-правової науки залишається практично зовсім не дослідженим.

Отже, проблема наступності в праві надзвичайно актуальна на сьогоднішній день, і її дослідження, на наш погляд, можна збагатити зверненням до робіт О.Ф. Кістяківського, який стояв у витоків розробки зазначеного питання і намітив перспективи його розвитку. А оскільки розуміння проблеми наступності в кримінальному праві нерозривно пов'язане з використанням історичного методу, то хотілося б побажати, щоб використання історичного (генетичного) підходу як дослідницького прийому, що становить один з базових елементів методологічної основи роботи над розв'язанням сучасних проблем теорії і практики кримінального права, не перетворилося на просте звернення власне до хронології розвитку того чи іншого правового інституту або цитування класиків кримінально-правової науки, а являло б собою серйозне глибоке осмислення явищ, що стали об'єктом історичного аналізу, і навіть, можливо, нове осмислення методологічних аспектів самого історичного підходу.

1. *Кримінальне право України*: Загальна частина: Підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.; За ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К.-Х.: Юрінком Інтер-Право, 2001. – С.19.
2. *Завальнюк В.* Принцип історизму в право- і державознавстві // *Право України*. – 1998. – № 2. – С. 1-23; *Кедров Б.М.* История науки и принципы ее исследования // *Вопросы философии*. – 1971. – № 9. – С. 78; *Новиков А.И.* О методах историко-философского исследования // *Проблемы методологии науки и научного творчества*: Сб. статей / Под ред. В.А. Штоффа и проф. А.М. Мостепаненко. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1977. – С. 166–167; *Селіванов В.* Проблема методологічної обґрунтованості вітчизняного правознавства // *Право України*. – 1998. – № 12. – С. 34-43.
3. *Новгородцев П.И.* Историческая школа юристов, ее происхождение и судьба. Опыт характеристики основ школы Савинья в их последовательном развитии. – М., 1896. – С. 150.
4. *Данилович И.* О ходе уголовного законодательства вообще и преимущественно в Германии // *Журнал Министерства народного просвещения*. – 1837. – Ч. 14. – С. 340-341.
5. *Гордеевко Г.* В чем должно состоять ученое уголовное законодечение в России в настоящее время? – Х., 1838. – С. 23; *Фельдштейн Г.С.* Главные течения в истории науки уголовного права в России. – Ярославль: Типография Губернского правления, 1909. – С. 591.
6. *Семеновский Д.* О ходе и действии законодательства на благосостояние общественное. – М., 1838. – С. 8.
7. *Жиряев А.* Уголовное право // *Юридический вестник*. – 1863. – Вып. 31. – С. 7.
8. *Колосовский П.* Очерк исторического развития преступлений против жизни и здоровья по русскому праву. – М., 1857. – С. 8.
9. *Чебышев-Дмитриев А.* Вступительная лекция, читанная в Казанском университете 6 сентября 1860 г. // *Юридический журнал*. – 1860. – № 2. – С. 66.
10. *Антология мировой правовой мысли*. В 5-ти т. Т. 4. Россия XI-XIX вв. / Рук-ль науч. проекта Семин Г.Ю.; Отв. ред. Скрипилов Е.А. – М.: Мысль., 1999. – С. 709.
11. *Кистяковский А.Ф.* Уголовное право Италии. (Пессина и современное движение итальянского уголовного права и науки) // *Судебный журнал*. – 1873. – № 4. – С.46.
12. *Кистяковский А.Ф.* Элементарный учебник общего уголовного права с подробным изложением начал русского уголовного законодательства. Часть общая. – 3-е изд. – К.: Тип. Иогансона, 1891. – С. 31.
13. *Кистяковский А.Ф.* Влияние Беккариа на русское уголовное право // *Журнал Министерства юстиции*. – 1864. – № 9. – С. 459-470.
14. *Кистяковский А.Ф.* Изложение начал уголовного права по Наказу Императрицы Екатерины II // *Университетские известия*. – 1864. – № 10. – С. 1-21.
15. *Мова йде про монарший Наказ, даний в якості керівництва Катериною II спеціальній Комісії по створенню нового кримінального Уложення. Комісія проіснувала з 1767 до 1774 р., сформулювала лише декілька розділів Кримінального уложення.*
16. *Белогриц-Котляревский Л.* Очерк научной деятельности проф. А.Ф. Кистяковского // *Киевская старина*. – 1885. – Кн. 6. – С. 242.
17. *Чубинский М.* Статьи и речи по вопросам уголовного права и процесса: Сб. статей. – Х.: Типо-Литография «Печатное дело», 1906. – С. 206.
18. *Кистяковский А.Ф.* Цезарь Беккариа. О преступлениях и наказаниях, перевод Ив. Соболева (разбор сочинения) // *Критическое обозрение*. – 1879. – С.17-26.
19. *Кистяковский А.Ф.* Обзор сочинения С. Зарудного «Беккариа о преступлениях и наказаниях в сравнении с главою 10-ю Наказа Императрицы Екатерины II и с современными русскими законами» // *Журнал гражданского и уголовного права*. – 1880. – Кн.1. – С. 159-167.
20. *Кистяковский А.Ф.* Цезарь Беккариа. О преступлениях и наказаниях, перевод Ив. Соболева (разбор сочинения) // *Критическое обозрение*. – С. 19.
21. *Лучицкий И.* Труды А.Ф. Кистяковского в области истории и обычного права // *Киевская старина*. – 1895. – Кн. 1. – С. 78.
22. *Кистяковский А.Ф.* Исследование о смертной казни. – Тула: Автограф, 2000. – С. 6.
23. *Белогриц-Котляревский Л.* Очерк научной деятельности проф. А.Ф. Кистяковского // *Киевская старина*. – 1885. – Кн. 6. – С. 243-244.
24. *Лучицкий И. А.Ф.* Кистяковский (Некролог) // *Киевская старина*. – 1885. – Кн. 2. – С. 411.
25. *Кистяковский А.Ф.* Элементарный учебник общего уголовного права с подробным изложением начал русского уголовного законодательства. Часть общая. – 3-е изд-е. – К.: Тип. Иогансона, 1891. – С. 119.
26. *Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського.*

– Ф. 61. – № 352. – А. 11. **27. Кистяковский А.Ф.** Элементарный учебник общего уголовного права с подробным изложением начал русского уголовного законодательства. Часть Общая. – 3-е изд-е. – К.: Тип. Иогансона, 1891. – С. 120. **28. Фойницкий И. А.Ф.** Кистяковский как криминалист // Киевская старина. – 1895. – Кн. 1. – С. 94. **29.** Там само. – С. 91. **30. Бажанов М.И.** К вопросу о преемственности в уголовном праве // Проблемы законности: Респ. межведомств. научн. сб. Вып. 30. / Отв. ред. В.Я. Тацкий. – Х.: Нац. юрид. акад. Украины, 1995. – С.114. **31. Навроцький В.О.** Наступність кримінального законодавства України (порівняльний аналіз КК України 1960 та 2001 р.). – К.: Атіка, 2001. – С. 25. **32. Уголовное право.** Общая часть. Учебник для вузов / Отв. ред.: И.Я. Козаченко и З.А.Незнамова. – М.: Норма-Инфра-М, 1999. – С. XI. **33.** Там само. **34. Бажанов М.И.** К вопросу о преемственности в уголовном праве // Проблемы законности: Респ. межведомств. научн. сб. Вып. 30. / Отв. ред. В.Я. Тацкий. – Х.: Нац. юрид. акад. Украины, 1995. – С.114-121. **35. Баулин Ю.В.** Пределы преемственности в развитии уголовного законодательства // История развития уголовного права и ее значение для современности: Материалы V Международной научно-практической конференции, состоявшейся на юридическом факультете МГУ им М.В. Ломоносова 26–27 мая 2005 г. – М.: ЛексЭст, 2006. – С. 33-37. **36. Гришук В.К.** Кодифікація кримінального законодавства України: проблеми історії, методології та теорії: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – К., 1992. – С. 19-20. **37. Кругликов Л.Л.** О восприятии идей Уголовного уложения 1903 г. в Общей части современного российского уголовного права // История развития уголовного права и ее значение для современности: Материалы V Международной научно-практической конференции, состоявшейся на юридическом факультете МГУ им М.В. Ломоносова 26-27 мая 2005 г. – М.: ЛексЭст, 2006. – С. 222-226. **38. Навроцький В.О.** Наступність кримінального законодавства України (порівняльний аналіз КК України 1960 та 2001 р.). – 272 с.